

PERSIDA LAZAREVIĆ DI GIACOMO

Uniwerytet „G. d'Annunzio”, Chieti-Pescara, Włochy
persida.lazarevic@email.it

Frane Petrića rasprava o sredstvima koja telo sprečavaju da ne prouzrokuje raskid s dušom

Hrvatski renesansni filozof, polihistor i pesnik, Frane Petrić (1529–1597), autor je četrdeset objavljenih dela (sedamnaest je ostalo u rukopisu). Petrićevo delo je sveobuhvatno, pisao je o geometriji, medicini, retorici, istoriji, geodeziji, teoriji književnosti, urbanizmu, vojnoj nauci, teologiji. U okviru ovakvog raznovrsnog opusa utvrđuje se sinteza obnovljenog platonizma (tzv. renesansni platonizam), te Petrić kritikuje najveći autoritet tadašnje filozofije, Aristotela¹. Temeljnu logiku uspostavljanja načela Petrić je ustanovio na Platonu, ali celovitost pregleda znanja i sklonost proučavanja empirijske građe Petrić duguje upravo Aristotelu². Ovakva osnova Petrićevih koncepcija odražava se binarno kroz poimanje tela i telesnog, i to u vezi s dušom, a što je očito na raznim nivoima i stupnjevima Petrićevog opusa.

Ako pristupimo Petrićevim delima u hronološki obrnutom smeru — i na taj način sagledamo postavke Petrićevog sistema³, te stavova po pitanju tela (i duše) — ispitujući one spise u kojima element telesnog dolazi do izražaja — uočavamo da se misaona prizma posmatranja koncepcije tela i njegove veze s dušom kod Petrića ogleda u njegovom pristupu kosmogonijskoj strukturi, zatim u erotskom poimanju teme, te u poistovećivanju tela sa državnim sistemom (koje se pak ne svodi samo na to).

Godine 1591. Petrić je objavio u Ferari temeljno filozofsko delo, *Nova de universis philosophia (Nova sveopća filozofija)*. Delo se sastoji od četiri poglavlja: *Panaugia*, *Panarchia*, *Pampsychia* i *Pancosmia* i, kao što se vidi već iz naslova, sveobuhvatno je — ovde je iznesena Petrićeva filozofija u svom konačnom

---

¹ V. Premec, *Petrićeva kritika Aristotelesa*, Zenica 1996.

² G. Grgetić, *Duša i um. Mišljenje F. Petrića u opreci platonizma i aristotelizma*, Zagreb 1989.

³ M. Girardi Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb 1988.

obliku. Kroz celo delo se pominju i duša (i telo), a evo šta, između ostalog, kaže o telu u poglavlju *Pampsychia*:

Već je u Panarchiji dokazano da tijelo nije αὐθυπόστατον (*per se subsistens*) samoopstojno, nego da je ἐτερόστατον (*consistens per aliud*) inoopstojno — te da za svoj opstanak potrebuje nešto drugo. Isto je tako dokazano da je tijelo ἐτεροχίνητον (*alimobile*) inokretno, tako da mu za gibanje, i za očitovanje vlastitog djelovanja, nužno treba da se pokrene ne od sebe, nego od nekoga drugog. A kreće se (giba) u vremenu. To gibanje je djelovanje. Djelovanje dolazi od sila, sile od biti. Dakle: ako se tijelo giba u vremenu, to gibanje je vremenito, te je djelovanje. Dakle: djelovanje tijela je vremenito. Dakle su i sile vremenite i bit vremena. Bit je stoga vremenita, jer je djeljiva (*partibilis*). A to je jer jest razdjeljiva (*divisibilis*). A to zato jer je trojne razmjere. Ono što je trojno razmjerito je tijelo, i tijelo je trojne razmjere. A to zato što je olina (moles) i opstoji olinom. To opet stoga što ne može biti bez prostora. To zato što postoji prostorom. To opet stoga jer biva iz prostora. A to pak stoga jer je prostor prvo počelo svih tijela. Otuda jest da svako tijelo postoji prostorom, i obitava u prostoru, i postoji olinom, i olina jest i trojne je razmjere (*trine dimensum*). [...]

Dočim svako *tijelo* ima svojstva oprečna tima. Ne opstoji po sebi samome. Prebiva u prostoru. Potrebna mu je olina. Jest olina. Trostruke je razmjere. Ima dijelove. Dijeli se. Ima djeljivu bit (*dividua essentia*). Djeljive sile. Djeljiva djelovanja. Uvijek trpi. Mijenja se. Preinačuje se. Nikad nije isto. Prelazi u ne-biće. Uvek se može nazvati ne-bićem⁴.

Petrićeva prirodna filozofija je postavljena na dva težišta: na lestvici bića i na četiri počela. A lestvica bića se sastoji od netelesnine (jedinstvo, bit, život, um/razum) i telesnine (priroda, kvalitet, oblik, telo); četiri počela redom, ali ne uzročno posleđično jedno drugom, jesu: prostor, svetlost, toplina i fluid. Duša, koja se nalazi između netelesnine i telesnine lestvice bića, jeste ujedno i netelesna i telesna. Poredak u lestvici bića, u kojoj vlada posledica i uzrok jedno drugog, jeste sledeći: Jedno, jedinstvo, bit, život, um/razum, duša, priroda, kvalitet, oblik, telo. Telo je na dnu lestvice bića i nije samopostojeće, i ne može da se kreće samo do sebe, mora se kretati po nečemu drugom, a to drugo mora da bude iznad njega u lestvici bića, i mora biti nešto ujedno i telesno i netelesno, a to je duša. A u duši su bit i sila, ali i ono što je telesno, tj. delovanje. A telo se ne giba neposredno po razumu, nego preko duše. Petrić kaže da se tela gibaju i po prirodi, koja je najviša od telesnina u lestvici bića, a prva ispod duše. U ovom delu je dakle apstrahovan odnos duše i tela i predstavlja sumu Petrićevih koncepcija po tom pitanju.

Daleko prizemniji u odnosu na telo je Petrić u traktatu *Il Delfino overo del bacio [Delfin ili o poljupcu]*, koji je, kako se smatra, objavio verovatno oko 1577. godine⁵, i u kome je razmišljao nad poljupcem iz ljubavne žudnje i s učinkom slasti. Petrić je ponudio klasifikaciju poljupca po mestu (na telu), ali i teoriju poljupca na osnovama platonizma.

⁴ F. Petrić, *Nova sveopća filozofija — Nova de universis Philosophia*, prev. T. Ladan, S. Hrčak, Zagreb 1979, str. 51.

⁵ D. Aguzzi Barbagli, *Delle lettere e degli opuscoli letterari, filosofici e tecnici di Francesco Patrizi*, [u:] F. Patrizi da Cherso, *Lettere ed opuscoli inediti*, a cura di D. Aguzzi Barbagli, Firenze 1975, str. XXIII.

U *Delfinu* je ljubav, kao pretpostavka poljupca, viđena implicitno kao psiho-fizička činjenica, a ne kao fenomen etičko-duhovnog reda. Napuštanje tradicionalnih platonskih pozicija ne donosi sa sobom negiranje platonizma. *Il Delfino overo del bacio* jeste, u stvari, dijalog između Frane Petrića (Francesco Patrio) i izvesnog mesera Andela Delfina. Delfino se raspituje o poljupcu kod Frane Petrića, koji u tom momentu ima oko 35 godina, ima veliko iskustvo, putovao je po svetu, učestvovao u ratovima, promenio zanimanja. Saopštava dakle Delfino Petriću razlog koji ga je doveo k njemu:

Čak sam pribegao onim piscima koji pišu o ljubavi, i kod kojih uistinu ja nalazim mnoge lepe i prekrasne stvari, ali o poljupcu ništa, kao da poljubac nema nikakve snage ni vrednosti u ljubavi. Zbog toga sam ja i došao kod Vas, da biste mi Vi pojasnili iz kakvog razloga je poljubac tako slastan⁶.

Petrić međutim objašnjava da nije svaki poljubac slastan, ali da je slastan pre svega onaj koji se daje u usta, i da je slastan poljubac tek lepe žene, ali ne svake lepe žene:

Ja verujem da se neizreciva slast oseća u poljupcu voljene osobe; i upravo sad mi duh nalaže, a koji mi srce ispunjava, da ništa drugo ne pruža takvu slast u poljupcu nego ljubav, bez koga je poljubac mrtva i nemila stvar. [...] Nijedna stvar ne gori i ne greje, da nije vatre. Tako da nijedan poljubac nije začinjen slašću ako nije ljubavni. [...] Ljubav je dakle ta koja stavlja slast u poljubac, jer on je bez ljubavi lišen slasti, upravo kao drvo koje bez vatre ne gori i ne zagreva⁷.

Znači ne daje poljubac sam po sebi slast, već slast zavisi od raznih faktora:

[...] ljubav, koja u poljubac slast stavlja, nakon što je samo onaj poljubac sladak koji je među osobama koje se vole, pošto greje samo ono drvo koje u sebi ima vatre. [...] Poljubac, dakle, začinjen slašću ljubavi, pruža ljubavnicima onu neizrecivu nežnost, koju ljubeći jedno drugog među sobom osećaju⁸.

Petrić zatim kaže da mu ljubavni dah naređuje da Delfinu saopšti da se ljubavni poljupci ljubljenoj osobi daju na šest mesta na telu, i na četiri načina, i ne više od toga. Tih šest mesta su: nozdrve, prsa, vrat, obrazi, oči i usta; a četiri načina na koji se daje poljubac jesu: „vrhom usana, punim usnama, ugrizom i jezikom”⁹. Od delova tela, zatim, najmanje je slasno ljubiti ruke, a slasnije od njih je ljubiti prsa, „pa ipak više se slasti oseća kad se ljubi vrat, nego kad se ljube prsa”. Pa zatim ističe: „Poljubac u oči je veoma slastan, ali je poljubac u usta onaj koji nadmašuje i nadmašuje u slasti od svih drugih poljubaca, pa i da su zajedno stavljeni”¹⁰. Zatim kaže da od svih poljubaca, koji se daju, poljubac u usta je taj koji se daje i koji se prima. I dodaje: „Kakva god da je vrsta poljup-

⁶ F. Patrizi, *Il Delfino overo del bacio*, [u:] F. Patrizi da Cherso, *Lettere ed opuscoli inediti*, nav., s. 136 (prevod P.L.D.G., ukoliko nije drukčije navedeno).

⁷ *Ibidem*, str. 139.

⁸ *Ibidem*, str. 140.

⁹ *Ibidem*, str. 141.

¹⁰ *Ibidem*, str. 142.

ca, onaj koji [poljubac] prima oseća bez poređenja više zadovoljstva nego onaj koji poljubac daje”¹¹.

Petrić potom objašnjava koji su razlozi slasti poljupca: „Ja kažem da onaj koji ljubi uživa nesvesno u duhu onoga koga ljubi. I ovo je razlog zbog koga se u poljupcu oseća toliko slasti”¹². Slast u poljupcu, nastavlja Petrić, prouzrokuju dve stvari: ljubav, i dobrota duha voljene osobe, pa stoga ako se poljupci daju osobi koja nije voljena, iako je duh prisutan, slasti nema. Tu Petrić razmatra na koji način ljubav čini poljupce voljene osobe slasnim, i kako se na taj način uživa u voljenoj osobi:

I kažem na ovaj način: da se ljubav rađa u srcima ili iz sličnosti, koji drugi imaju među sobom, ili iz lepote koji drugi ima u sebi, ili iz te dve stvari zajedno. I neka Vas ne zastrašuje, Delfino, da morate da verujete da je istina kad vidite da je žena veoma retko slična čoveku, pa ipak ona i voli čoveka, i voljena je od strane čoveka. Jer sličnost je jedna spoljna, a druga unutrašnja. Tačno je da spoljna [sličnost] nije razlog nijedne ljubavi, već je unutrašnja uvek ljubavi razlog. I ona je dvostruke vrste: kakvoća duše i kakvoća tela. Kakvoća tela se sastoji sva u ublažavanju raspoloženja i duhova, koji sačinjavaju ljudsko telo i daju mu život. A kakvoća duše je u utiscima koji, s obzirom da silaze sa Nebesa, uzimaju od iste vladajuće planete dve duše u svom nebeskom telašcu. Onu prvu telesnu sličnost je lako pojmiti. I ovu drugu ćete Vi shvatiti sa ne previše napora¹³.

Ovde se Petrić upušta u teoretisanje oko planeta, osnovnih tela, svetlosti i gibanja, a sve su to teorije koje je potom izneo u već navedenoj *Novoj sveopćoj filozofiji*. Objasnjava dakle i ovde odnos između duše i tela:

Ljudska duša, pošto ju je Bog stvorio i treba da drži zemaljsko telo, jer je bestelesno, kao što jeste, da bi se mogla sjediniti sa telesnim koje je element našeg tela, preoblači se ona u nebesko telašce, sa koga je, kao jedro, sa jednog kraja do drugog ovde dole donesena, i zbog toga je od strane nekih mudrih ljudi nazvana sredstvo i prenos duše. I u ovakvom telu odozgor, sa nebesa duša silazeći u zemaljski element, preuzima svetlosni utisak od svake planete, kroz sfere kroz koje ona prolazi; ali više od njih uzima, koje su u jakom vidu, a još više nego od drugih od onoga, koji je Kralj drugih¹⁴.

Od njega ona uzima kakvoću, na način da drugi, idući po suncu, uzima mračnu boju. I kad god dve duše uzmu od iste Vladajuće planete, ili od druge čija je svetlost jaka, kakvoću i uticaj, biće one slične, i od takve sličnosti, ili od one po temperamentu, iz nje se na izvestan način a ne iz spoljne, rađa ljubav o kojoj sam govorio. Pa stoga ako vidite da neki put muškarac voli nakaznu ženu, ili obrnuto, žena [voli] prljavog čoveka, to je tako i nikako drugačije. Na taj način je dakle sličnost razlog ljubavi¹⁵.

Petrić kaže zatim da je lepota najuniverzalniji razlog ljubavi, ali to ne znači da se svaka lepota dojmi svakom čoveku. A svaka duša, pak, koja sa neba silazi, nosi sa sobom razlog, izvor lepote u svim svojim delovima, što se kod nas svodi u telo:

¹¹ *Ibidem*, str. 143.

¹² *Ibidem*, str. 144.

¹³ *Ibidem*, str. 145.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, str. 146–147.

Poznata je stvar da svaka ljudska duša ima takve razloge lepote u sebi, i svaka sigurno time što ih ima u vidu može da uporedi telesne lepote sa svojim bestelesnim, i ovde dakle svakome se sviđaju lepote, i njeni delovi; a to su: proporcije telesnih delova, osnovne crte, boje, svetlost, senke i ljupkosti, a te se stvari zajedno sviđaju kao i svaka za sebe¹⁶.

Petrić zatim deli zadovoljstvo, želju, naklonost i ljubav. A svaka se lepota sviđa svakome, i svako bi želeo da je poseduje. Naklonost („affetione“) se ne rađa međutim iz lepote, pošto ne znači da svaka lepota prouzrokuje ljubav, već se rađa „iz te napomenute tajne sličnosti, nakon što se vidi da čovek u određenom času sretne neku osobu koja nije ni lepa, ni ljupka, i iz nekog tajnog razloga je vođen k tome da joj pruži naklonost. A taj razlog nije ništa drugo nego sličnost duše ili tela o kojoj smo govorili“¹⁷. A uživanje, želja i naklonost zajedno jesu ljubav.

Petrić se zatim pita šta je to što u ljudskom srcu od sličnosti i od lepote vodi do ljubavi. Kaže da su upravo oči te koje su prelaz, putem kojih ljubav putuje do duše. A ono oko koje najviše prouzrokuje ljubav jeste veselo oko, a veselo oko je samo u dve boje: ili crno (ili tamno), ili belo, a one oči koje su negde na sredini, ili nisu vesele, ili su vesele tek toliko koliko imaju boje od jednog ili drugog oka. A oči su najsvetliji delovi. I evo šta kaže:

Duh, dakle, dolazeći do krajnjih delova celog tela, a s obzirom da ga je pogurnuo udar srca i pokret udova kroz one sitne aparate i skrivene rupice kože, koje vi, ljudska bića, nazivate porama, izlazi odatle napolje i raspršava se. Isto to on dakle radi za iste te rupice očiju, koji tu postoje na isti način kao što postoje po celom vašem telu. Kroz te rupice kad duh izađe, lako kao sa svojim sličnim, sastaje se i sjedinjuje se sa zracima očiju, i sa njima besedi, sve dok, suprostavljajući svoje snage snagama izvana, održava ih da opstoje, ali čim ga neprijateljske snage ugase, taj zrak ostaje njegov udovac¹⁸.

Petrić zatim ponovo opisuje poljubac, ovaj put u detalje odnoseći se na razne delove tela, što bi se moglo graničiti sa erotskom literaturom.

O telu Petrić govori i u dijalogu *L'amorosa filosofia* [*Filozofija ljubavi*], koji izgleda da je napisao takođe 1577. godine. Ovaj nedovršeni spis se sastoji u stvari od četiri dijaloga, u kojima monsijor Kverengo priča svojim sagovornicima čitav jedan niz diskusija i govora koje mu je saopštio Frane Petrić (Fran[ces]co Patritij). U prvom delu knjige devet govora hvale pesnikinju Tarkviniju Molcu, a u drugom delu knjige su Petrićevi razgovori sa Molcom u kojima on izlaže svoju ljubavnu filozofiju. U tom prvom delu se govori o telu Tarkvinije Molce, upravo o proporcijama tela, i to u pojedinosti (čak se daju i odgovarajuće proporcije stopala), ali i o očima, koje se i ovde, kao u *Delfinu*, dovode u vezu s dušom: „A šta da kažem o očima, najlepšem delu [tela] nad najlepšim? Oči, ni crne ni plave, već savršena mešavina ove dve boje, bez ikakvih mrlja, prevesele, presvetle, velike, duguljaste, pune preživahnog duha“¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, str. 148.

¹⁷ *Ibidem*, str. 149.

¹⁸ *Ibidem*, str. 155–156.

¹⁹ F. Patrizi, *L'amorosa filosofia*, prir. J.C. Nelson, Firenze 1963, str. 30.

No, za razliku od ove filozofije ljubavi koja predstavlja veoma složenu, i za ono vreme neobičnu koncepciju teorije o ljubavi, u dijalogu o poljupcu se već na početku daje otvorena počast Veneri, i traži se pomoć u rešavanju problematike poljupca. Petrić aludira na Nebesku Veneru, a poljubac je, onako kako ga Petrić vidi, neka vrsta spajanja između Nebeske i Zemaljske ili Opšte Venere, i u poljupcu se obe stapaju u jedno. Luko Paljetak je primetio sličnost sa fragmentom u Kastiljoneovom *Dvorjaninu*, u kome Kastiljone kroz pesnika Pjetra Bemba iznosi svoje razmišljanje o poljupcu²⁰, ali i sa podelom ljubavnih poljubaca u *Koka Šastri* indijskog pesnika Pandita Kokoke²¹.

Ovaj dijalog Petrić temelji na neoplatoniskim pogledima, odnosno izražava neobičnu smesu neoplatonske metafizičke sheme i naturalističkih elemenata, koja karakteriše njegova dela još od prvih spisa. Treba takođe uzeti u obzir da je Petrić bio upoznat i sa delima indijskih i arapskih autora u vezi sa tajnama ljudskog ljubavnog umeća. Kaže Luko Paljetak: „Petrić svojim dijalogom o poljupcu, raščlambom njegova epicentra unutar uvijek tektonskog područja ljubavi, u postojeću *scientia sexualis* unosi stanovitu *ars eroticu* i njene elemente, onako kako su ih, posredno, Europi darovala njoj često vrlo strana i od nje drukčija društva”²². Na kraju Luko Paljetak zaključuje: „Petrić u dijalogu *Delfin ili o poljupcu* uspješno izmiruje sukob između *scientie sexualis* i *ars erotice*, koja imperativom vremena, autorove osobne prakse”, zadovoljstva da se o tome priča i čuje, te „preobražajem u književnost(i), postaje i *ars poetica erotica*”. Petrićev dijalog,

zahvaljujući upravo prijestupnim mjestima na postavljenom okviru, i danas, u svojim najvitalnijim dijelovima, može poticajno djelovati i kao praktični priručnik i kao podloga za uvijek potrebno teorijsko razmatranje najsloženijeg duhovno-fizičkog ljudskog odnosa — ljubavi [...]. Petrić je, dakle, naš vrlo prikladni nam suvremenik i po — poljupcu²³.

I jedan drugi Petrićev priručnik govori o telu, ali iz drugačije perspektive. Radi se o Petrićevom prvencu, *La città felice (Sretan grad)*, koji je Petrić objavio u Veneciji 1553. godine (a napisao ga dve godine ranije u Padovi). Petrićev *Sretan grad* deluje aktuelno i moderno, i Ljerka Šifler smatra da „predstavlja jedan od najiznimnijih tekstova u širokoj panorami literature 15. i 16. stoljeća, filozofskih traktata o najboljem društvenom uređenju, estetičkih rasprava i njihovih konkretizacija, arhitektonsko-urbanističkih projekcija”²⁴. Vremenski se ovo delo smešta posle utopijske konstrukcije Tomasa Mora, *De optimo dei rei publicae*

²⁰ L. Paljetak, *Petrićev poljubac kao epicentar tektonskog područja ljubavi: O Petrićevu dijalogu „Il Delfino overo del bacio”*, Dubrovnik, „Časopis za književnost i znanost, Nova serija” VIII, 1997, br. 1–3; *Frane Petrić — O 400. obljetnici smrti hrvatskoga renesansnog filozofa*, ur. I. Martinović, Dubrovnik 1997, str. 20–21.

²¹ *Ibidem*, str. 26.

²² *Ibidem*, str. 31.

²³ *Ibidem*, str. 32.

²⁴ Lj. Schiffler, *Filozofija politike i povijesti u delu Frane Petrića*, [u:] F. Petrić, *Izabrani politički spisi*, Zagreb 1998, str. 17.

statu deque nova insula Utopia (1516), a pre politikološkog dela *Dello Stato delle Repubbliche* (1591) Nikole V. Gučetića, te vizije državne reforme *Civitas solis. Idea reipublicae philosophicae* (1623) Tomaza Kampanele.

Ovo delo nije, međutim, moguće jednostrano odrediti, upravo zbog svoje tematike i strukture. To nam potvrđuju i protivrečni stavovi istraživača, naročito poslednjih decenija, koji s jedne strane definišu *Sretan grad* kao utopiju, dok drugi pak osporavaju upravo tu utopijsku stranu ovom delu. Jedan od onih koji *Sretan grad* vide kao (renesansnu) utopiju jeste Lorens I. Hau, koji ističe da je „»Sretan grad« prije »idealna« negoli »praktična« država»²⁵. I Tonko Maroević smatra da „Glasoviti *Sretni grad* iz 1551. pretežno je filozofska utopija»²⁶. Tako na primer Enco Petrini čak smatra da „sa *Sretnim gradom* smo upravo u utopiji Evropske Unije i imamo ubedljivu potvrdu o progresivnoj humanizaciji i ostvarenju sveta»²⁷. Međutim, Karl-Hajnc Geršman prosuđuje da „*La città felice* nije utopija u onom smislu u kojem se ova razumijevala počevši od Thomasa Morusa, a ona to i ne želi biti»²⁸.

Milivoj Solar je dosta oprezniji i ističe kako se *Sretan grad* ipak razlikuje od utopističkih dela Tomasa Mora i Tomaza Kampanele, odnosno: „U smislu određene književne vrste to nije ni iscrpno izveden filozofski traktat, niti je utopijski roman [...]»²⁹. A Mislav Kukoč kaže: „Mada naslov, kompozicija i historijski kontekst Petrićeva djela upućuje na njegov utopijski karakter, poredbena raščlamba toga spisa i antičkih srednjovjekovnih i renesansnih utopija to ne potvrđuje»³⁰, i dodaje potom da Petrićev *Sretan grad* „nema ni utopijski ni eshatologijski karakter»³¹.

U posljednje vreme *Sretan grad* biva dakle vrednovan drugačije: tako Andrija Mutnjaković smatra da „Petrićev sretan grad praktično je antiteza Moreove utopije»³², a potom navodi razne tačke u kojima se dela Tomasa Mora i Frane Petrića razlikuju, da bi na kraju zaključio: „Moreov idealan grad inicira teze utopijskog socijalizma i obavezne sreće komunističkog raja, a Petrićev sretan grad navješćuje virtualan grad i društveni poredak do danas dokazanog prosperiteta»³³. Veoma je bitno ono što Luko Veljak naglašava a tj. da Petrićevo

²⁵ L.E. Hough, „*Sretan grad*”: *Petrićeva renesansna utopija*, „Filozofska istraživanja” 1998, 68, god. 18, sv. 1 (17–29), str. 21.

²⁶ T. Maroević, *Razlikovanje zanosa, razvrstavanje rodova*, „Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine” 2002, 55–56, str. 6.

²⁷ E. Petrini, *Cherso „La città felice”*, Trieste 1991, str. 16.

²⁸ K.-H. Gerschmann, *Frane Petrić, La città felice — jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle*, „Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine” 1979, 9–10, str. 43.

²⁹ M. Solar, *Frane Petrić*, [u:] F. Petrić, *Sretan grad*, Zagreb 1998, str. 50.

³⁰ M. Kukoč, *Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma*, „Filozofska istraživanja” 1995, 56–57, god. 15, sv. 1–2, str. 169.

³¹ *Ibidem*, str. 173.

³² A. Mutnjaković, *Sretan grad i zavičaj Frane Petrića*, [u:] *Znanstveni skup Frano Petrić 1597–1997*, ur. A. Mutnjaković, „Acta et studia draconica”, knj. 1, Zagreb 1999, str. 67.

³³ *Ibidem*.

određenje čoveka kao bića sastavljenog od tela i duše predstavlja konstantu koja je „poprimila izrazitu konotaciju manihejsko-kršćanskog dualizma”³⁴. Međutim „Petriću pak nedostaje utopijski moment [...], pa on ne postavlja zbiljsko pitanje ni o smislu, niti o mogućnosti: temelj je fakticiteta za njega bitno metafizički neupitan — danost kao kriterij”³⁵. Rezultat je, pak, te diferencijacije, smatra Veljak na drugom mestu, „rezerviranost sreće i dostojanstva samo za prave građane (drugim riječima za pripadnike vladajuće klase) i negativan odnos spram rada kao zapreke za pristup duhovnim zadovoljstvima i vrlini. Ovo bitno odudara do Morusovih i Campanellinih koncepcija”³⁶. I Ljerka Šifler takođe smatra da „Antiutopijski model Petrićeva sretna grada [...] nije mitski otok Tomasa Morusa”³⁷. Na drugom mestu Ljerka Šifler ovo potvrđuje i kaže da za razliku od takvih tumačenja koja određuju *Sretan grad* kao utopiju, „u novije se vrijeme sve više Petrićeva gledišta uspoređuju s renesansnim realizmom makjavelističkog tipa”³⁸.

Sadržajno, pa stoga i interpretativno dvojstvo ogleđa se i u određivanju filozofskih izvora renesansnog creskog filozofa: Petrić obično biva definisan kao platonist, ali istraživanja smeštaju *Sretan grad* između Platona i Aristotela, tj. kako tvrdi Vladimir Premec da se: „Petrićeva filozofija države-grada temelji na Platonovoj etici i Aristotelovoj Politici”³⁹, odnosno Petrić koncipira postizanje sreće kao najvišeg dobra, a to najviše dobro poima na platonsko-hrišćanski način, dok za okosnicu političke koncepcije svog srećnog grada uzima Aristotelovu *Politiku*. Petrić je dakle dosledniji aristotelovac od utopista. Ovim se stavovima pridružuje i Lino Veljak koji kaže da „*Filozofijsko-politički* gledano, *Sretan grad* je kompendij Aristotelovih pogleda, prilagođen potrebama koje su prouzrokovane preobrazbom antičkog polisa u srednjovjekovnu komunu”⁴⁰, dok „*Etičko-politički* pak gledano [...], *Sretan grad* se zasniva na elementima neoplatoničke etike”⁴¹. Karl-Hajnc Geršman tvrdi: „Petrićev *Sretan grad* je kontaminacija Platonova »bujnog« polisa, Aristotelovog grada utemeljenog u svom okolišu i nebeskog Jeruzalema”⁴². Mislav Kukoč smatra da je Petrić „imao za uzor isključivo Aristotelovu *Politiku*”, ali da progovara i „zov aktualnog renesansnog vremena” koje se „ispoljuje u jasnim i razgovjetnim, gotovo bi se moglo reći makjavelistički

³⁴ L. Veljak, *Petrić i počeci utopijskog socijalizma*, „Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine” 1979, 9–10, str. 62.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ L. Veljak, *Razlike između Petrića i utopista*, Dubrovnik, „Časopis za književnost i znanost, Nova Serija” VIII, 1997, br. 1–3, str. 479.

³⁷ Lj. Schiffler, *Petrićeva filozofija grada*, Dubrovnik, „Časopis za književnost i znanost, Nova Serija” VIII, 1997, br. 1–3, str. 510.

³⁸ Lj. Schiffler, *Filozofija politike i povijesti u djelu Frane Petrića*, str. 18.

³⁹ V. Premec, *Petrićeva filozofija države između Platonove etike i Aristotelove Politike*, Dubrovnik, „Časopis za književnost i znanost, Nova Serija” VIII, 1997, br. 1–3, str. 447.

⁴⁰ L. Veljak, *Petrić i počeci utopijskog socijalizma*, str. 63.

⁴¹ *Ibidem*, str. 64.

⁴² K.H. Gerschmann, *op. cit.*, str. 52.

grubim formulacijama, što odzvanjaju bešćutnim imoralističkim pragmatizmom ustanovljene staleške podjele⁴³.

Konceptualno dvojstvo koje karakteriše Petrićevu filozofiju u ovoj fazi, očituje se u samoj strukturi dela, koja ima za osnovu odnos tela i duše, kao predstava grada o kome Petrić govori, i za čije uspostavljanje i daje savete. To nam saopštava već na samom početku, i time uvodi temu tela:

Čovjek, u čemu se filozofi općenito slažu, ima dva glavna dijela svojega bića. Jedan je duša, prema općem mišljenju, premda će nekolicina misliti suprotno. Duša je besmrtna i neraspadljiva, dovoljna samoj sebi, bez neke pripomoći izvana, i posjeduje sposobnost vlastitog održavanja. Drugi dio, tijelo, kao materijalna stvar, sastavljeno je iz nepostojanih dijelova, za vlastito održavanje samom sebi nedovoljno, već su mu zato potrebne mnoge izvanjske stvari. Prije svega o njemu mora brinuti i voditi ga duša, a zatim, za okrepu mu ne smije nedostajati jela i pila, mora se oblačiti protiv hladnoće i topline, i zaštititi protiv drugih atmosferskih pojava koje bi mu mogle škoditi. Radi toga mu je potrebno obilje svih onih stvari čijom pomoću mu ne mogu nedostajati navedene. To su novac, posjedi, bogatstvo i tome slično. Budući da pojedinac sam sve to ne može steći, prirodno želi i teži za društvom drugih ljudi, a za svoju dobrobit i korist. Taj osjećaj mu nije ništa manje svojstven i prirodan od smijeha. Svatko na taj način teži za životom i saobraćanjem u zajednici sa drugim ljudima, štoviše, čovjek je ono što jest, ili manje od toga, prema staroj izreci: „Čovjek je, ili Bog, ili životinja⁴⁴“.

S obzirom da sve stvari izviru iz nebeskog izvora beskonačne božanske dobrote, čovek više od svih drugih stvorenja pati od te žeđi, pa Petrić daje savet za izgradnju nebeskog grada nad kojim će mlaz nebeskog izvora stalno padati i natapati ga svojim spasonosnim vodama. A najviše dobro kome čovek teži mora se ostvariti u sedam stvari povezanih sa čovekom:

Prvenstveno u duši, a zatim u njezinom upravljanju tijelom. Potom iznova u duši obzirom na brigu koju vodi o stvarima neophodnima tijelu izvana. Četvrto, u samom tijelu, a peto u onim stvarima koje su neophodne za njegovo održavanje. Šesto, u sredstvima za proizvodnju spomenutih stvari, i na kraju u vremenu združenosti duše i tijela. Aristotel je opisao sreću, imajući na umu ovih sedam stvari, kao krepostan život bez zapreka, u cjelovitom djelovanju, misleći na sve vrline. Spekulative, koje proizlaze samo iz duše kao takve, a čija se moralnost jednim dijelom odnosi na tijelo, npr. umjerenost i suzdržljivost, a dijelom na stvari koje služe tijelu, kao sloboda, pravda i slično. Spekulative vrline nadopunjuju sva dobra duše u tri ranije navedena stupnja. U drugom stupnju on obuhvaća tri tjelesna dobra i stvari koje se odnose na tijelo, jer se tijelo bez zapreka, zdravo i krepko, smatra sposobnim za sve one djelatnosti koje su nužne za njegovo održanje. Lišeno zapreka, u vezi sa stvarima koje se na nj odnose, je isto tako ono tijelo koje obiluje živežom, odječom i drugim potrepštinama, ali da mu ni sredstva za njihovu proizvodnju ne smiju nedostajati. Jedino tako vlada obilje u seljakâ, slugu i obrtnikâ pri proizvodnji živeža, odjeće i drugih neophodnosti. To su tri stupnja u vezi sa tijelom, ne računajući vodstvo duše. U trećem, tj. ovom dijelu odrednice: „u cjelovitom životu“, nalazi se sedmi stupanj, zajednički tijelu i duši. Neopozivo smatram da samo tijelo može postati sretno, čija se ži-

⁴³ M. Kukoč, *Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma*, „Filozofska istraživanja“ 1995, 15, str. 177.

⁴⁴ F. Petrić, *Sretan grad [Di M. Francesco Patritio: La città felice]*, prev. V. Premec, prir. M. Solar, Zagreb 1998, str. 9–10.

votna nit produžava čitavim prostornim tijekom ljudskoga vijeka, jer kad bi u sredini došlo do prekida ne bi se moglo prispjeti do spomenutog vrutka kada valja stići. Zato, ako nam je stalo do toga da čovjek pije vode iz tog vrutka, potrebno je svim silama sačuvati jaku vezu kojom je tijelo svezano sa dušom. Ovu vezu nije moguće prekinuti na neki drugi način osim silom duše koja je može skršiti, ili pak nasiljem koje nameće tijelo, ili se ona tijekom vremena sama prekine. Da li je čovjek prije tog raskida u stanju doći do nebeske vode, o tome nećemo govoriti. Neće biti govora ni o tome što mislimo o duši koja to postiže, ali rijetko, i to samo u svetaca, jer se naš zadatak svodi na raspravu o sredstvima koja tijelo sprečavaju da ne prouzroči taj raskid. Mi ćemo raspravljati o onim stvarima pomoću kojih se naš život održava, i razara⁴⁵.

Petrić zatim objašnjava da Platon i Aristotel, ali i drugi filozofi misle da čovek živi toliko dugo dokle god traje veza duše i tela. A duša boravi u telu dokle god traje ta veza koja ih združuje. Ta sveza su duševne snage koje nedostaju telu. Na ovom mestu Petrić navodi šta sve ne sme nedostajati, i šta sve lekar treba da učini za zdravlje građana:

Zrak ne smije nikada nedostajati, npr. kod zatvorenog dušnika zrak se ne udiše u dovoljnoj količini, jer se on kroz arterije širi od srca čitavim tijelom. Zbog gušenja čovjek umre. Do smrti ne dolazi zbog potpunog nedostatka zraka, već zbog pretjerane topline do koje dolazi u životnim silama zbog pritiska koji izaziva prestanak disanja. Do nedostatka krvi dolazi zbog toga što želudac ne proizvodi probavni sok, ili proizveden ne dolazi u jetru koja ga pretvara u krv. Zbog toga treba ispitati zašto probavni sok ne dolazi u jetru. To je dužnost liječnika. Uzrok toga kojega želudac ne proizvodi je dvostruk: ili zbog toga što mu nedostaje hrane, ili je toliko oslabljen da je ne može probavljati. Briga o tome prepuštena je liječniku⁴⁶.

A zatim kaže: „Za moj grad ja predviđam prirodno zdrava i dobro građena tijela kojima se ne može dogoditi da ne uzimaju hranu, ili zbog toga što je nemaju, ili što im je zabranjena”⁴⁷. Onda Petrić navodi kakav bi taj grad trebalo da ima karakteristike: dakle da svaki čovek ima komad zemlje koji će biti dovoljan za proizvodnju te održavanje i prehranjivanje čitavog grada, a da su za to potrebni snažni ljudi, koji moraju biti kmetovi. Petrić dakle ustanovljuje lanac proizvodnje koji će održavati njegov grad. Pa onda prelazi na životne snage: „Kako su životne snage stvorene, one se i raspadaju; to se obično događa iz dva razloga: ili zbog posve čistih i prirodnih uzroka izvan tijela, ili zbog njihova raspadanja u tijelu. U tijelu se raspadaju zbog prevelike gustoće ili razrijeđenosti, zbog zatrovanosti suprotne njihovoj biti, ili zbog nekog drugog uzroka”⁴⁸. A borbom za vanjske kvalitete grada, borimo se i za unutrašnje kvalitete tela. Stoga Petrić daje savete gde treba utemeljiti takav grad, kakva treba da bude klima, da bude „dijelom na brežuljkastoj uzvišici”⁴⁹, dakle da ima vazduha, ali da ne bude ni preterano hladno ni toplo (tu navodi kao primere Veronu i Atinu), pa

⁴⁵ *Ibidem*, str. 11–12.

⁴⁶ *Ibidem*, str. 13–14.

⁴⁷ *Ibidem*, str. 14.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 15–16.

⁴⁹ *Ibidem*, str. 17.

treba paziti na vanjsku zagađenost, i na to da ne treba graditi grad tamo gde ima močvara, blata i drugih ustajalih voda jer sve bi to moglo da narušava zdravlje građana. Zdravlje narušava i način našeg života, neurednosti, i svakako treba izbegavati prevremeni svršetak naših životnih snaga, jer iznenadna iznemoglost dolazi „zbog odvajanja od tijela”⁵⁰.

Neophodno je, zatim, da se građani međusobno poznaju, i da vlada ljubav. A upoznaće se na javnim gozbama, na primer, barem jednom mesečno.

Petrić potom savetuje kakvi treba da budu odnosi između građana, pa govori o vlasti, vlasništvu, strahopoštovanju, i kako izbeći narodno negodovanje. Za upravljače grada treba birati najpre stare ljude, a mlade navići na pravednost, te mladalačku ambiciju ugasiti u ime pravedne vladavine: „To je lijek za ozdravljenje tijela našeg grada od svih zlih čudi koje bi mogle, bilo pojedincu, bilo svima nanijeti bol i patnju”⁵¹.

Petrić potom razmatra odbranu grada od mogućeg napada, pa u tu svrhu geografski položaj grada („grad je najbolje podići na takvom položaju da je svojim kopnenim dijelom na klisuri”⁵²).

Petrić smatra da je za ustanovljenje srećnog grada potrebno šest staleža, od kojih međutim, neće svi piti nebeske vode, dakle ne mogu se svi smatrati pre-disponiranim za postizanje blaženstva. A ako zakonodavac teži da svoj narod privede sreći, nužno mora da vodi brigu o ljudskoj duši, koja ima razumski deo (praktičan i spekulativan), i deo lišen razuma, u kome su ljudske emocije koje treba uvežbavati da se pokore razumu. A onda Petrić kaže:

Kako je čovjek dvojstvo tijela i duše, pa i duša dvojstvo razumskog i nerazumskog, a tijelo stvoreno radi duše, čak i vremenski prije nje, zato nerazumsko pomiješano sa tijelom služi razumskom i djeluje prvo, što razumsko ne čini jer je najviše ljudsko savršenstvo. Stoga zakonodavac, ukoliko može, na prvo mjesto stavlja brigu za tijelo svojih građana, a tek tada za dušu. Budući da tijelo poseduje princip rađanja, na toj činjenici zakonodavac temelji svoju brigu⁵³.

Sledi potom jedan poduži fragment u kome Petrić ukazuje kako se zakonodavac treba brinuti o telu. Zakonodavac, dakle, treba da se postara za zdravlje svojih građana i njihovog potomstva:

Sjeme će biti zdravo i snažno, ako proizlazi iz zdravog i snažnog tijela. Nadalje, tijelo je snažno kad je u svom prirodnom stanju, najživotnije što može biti, a to je onda kad se muškarac nalazi u stanju svoje muškosti, u dobi svojeg cvata. To je kod muškarca od trideset i četvrte do zaključno četrdeset i devete godine, a kod žena od osamnaeste do četrdesete. Iako žene mogu rađati i od četrdesete do pedesete, njihova je krv i sjeme prije osamnaeste, zbog nezrelosti, nesposobno i vodeno, a posle četrdesete ohladi. Isto tako je kod muškarca, u spomenuto doba, sjeme mnogo bolje, od doba koje prethodi, ili slijedi, premda je i od četrdesete do sedamdesete sposobno za oplodnju. Zato u toj dobi muškar-

⁵⁰ *Ibidem*, str. 19.

⁵¹ *Ibidem*, str. 22.

⁵² *Ibidem*, str. 24.

⁵³ *Ibidem*, str. 31–32.

ci i žene naše republike sklapaju brakove. U roditeljski vez vezuju se u toj dobi zato što prirodna snaga nije nesposobna kao ljeti, niti skućena kao zimi, a nije zauzeta ni drugim naporima, kao npr. obavljanjem prve probave. Jer kad netko probavlja hranu manje žudi za drugim isto tako kao i poslije kad mu tijelo postaje previše mlitavo, a da bi bilo gladno i žedno, u kojem se snaga odmara i čuva kao u vlastitom krevetu. Budući da je hrana, koju treba uzimati toplu, okrepa našega tijela, pa kako se zametak poslije začeca hrani istom hranom kao i majka, ona u tom mora biti umjerena i jesti one stvari koje mogu koristiti, a ne štetno i zdravlju i jačanju udova djeteta⁵⁴.

Zanimljivo je to što Petrić kaže na primer o trudnicama:

Zakonodavac mora trudnicama zakonski narediti da vrlo često odlaze u crkvu, što je vježba u kojoj se tijelo previše ne giba, jer bi to moglo škoditi začetom djetetu. To povećava vjeru i zavjet Bogu, bez čije milosti ne valja nijedna stvar. Osim toga, imajući na umu vlastiti i državni interes, trudnice moraju odbacivati sve štetne misli i biti vesele. Od neophodnosti poslije poroda, treba imati na umu da se dijete mora hraniti na takav način koji će biti neopasan njegovom nježnom tjelašcu⁵⁵.

A sve do sedme godine, „treba dijete prema zakonu navikavati da odabire ono što pogoduje jačanju i tijela i duše. Tijelu koriste vježbe na čijem su kraju igre, propisane u državi, kojima se građani, već prema svojoj dobi, uvježbavaju”⁵⁶.

Posljednje što Petrić kaže o telu je sledeće: „Sve igre su predviđene za slobodnog čovjeka. A takvi će biti svi oni koji tijelu ne žele poreći prikladnost za vrlinu. To bi bilo sve, koliko zakonodavac može određivanjem običaja koristiti tijelu”. Posle ovoga Petrić napominje i što bi zakonodavac trebalo da uradi da koristi duši, da je skrene sa poroka i potiče na put velike vrline, i to kroz slikarstvo, filozofiju, muziku, itd.

Kaže Milivoj Solar da se „temeljno Petrićevo određenje poziva na shvaćanje o tijelu i duši, te je odmah i naglašeno kako se ovostrani život mora itekako brinuti i o tijelu i o tjelesnosti”⁵⁷. Reducirano je stoga misliti da se Petrićev opis tela i duše i veze među njima, odnosi samo kao metafora grada-države koji on ima na umu. Petrić se ne bavi idealnim gradom, i nije demagog, već praktično sagledava razne aspekte, te u okviru takvog pragmatizma razmatranje o telu građana ima svoj veliki udeo. Petriću nije cilj da idealizuje neko demokratsko društvo, nije ovde reč o utopiji, već o savetima za uspešno funkcionisanje takvog grada. To nam potvrđuje i poreklo termina „srećan”, *felix*, a što bi se ovom prilikom odnosilo na „plodonosan”, odnosno „uspešan” grad. Na početku književne filozofske delatnosti Frane Petrića stoji dakle rešavanje praktičnih problema grada i građana, uz savete za uspešno funkcionisanje jedne takve urbane strukture. U tu svrhu posebno Petrićevo razmatranje o telu (u odnosu prema duši) pokazuje visoki stepen svesti creskog mislioca o koncepciji tela građana uspešnog grada-države o kome je reč.

⁵⁴ *Ibidem*, str. 32–33.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, str. 34.

⁵⁷ *Ibidem*, str. 50–51.

Frane Petrić's writing about the means that prevent the separation of the body from the soul

Summary

This paper deals with the concept of the body in Frane Petrić's *Happy Town* (*La città felice*). Petrić's *Happy Town* has its datum-point and key meaning in the etymology of the term *felice*. This term contains the duality constantly pointed out in Petrić's conception: since human being consists of body and soul, the duality is noted and repeated through various structures of this town-state. Petrić's town is successful-happy and happy-blessed and the consideration of the body of citizens is the first task of the sovereign.

Keywords: Frane Petrić, *Happy Town*, body.